

DOI <https://doi.org/10.32782/spmed.2025.1.11>

Гендерна специфіка фізичного виховання: огляд сучасних досліджень і майбутні напрями розвитку

УДК 796.011.3:316.36.2.(045)

О.Ю. Марченко, О.Ю. Ростов, О.С. Холодова

Національний університет фізичного виховання і спорту України, Київ, Україна

Резюме. *Вступ.* Стаття присвячена теоретичному аналізу гендерного підходу у фізичному вихованні дітей, підлітків і молоді. У роботі розглядаються основні аспекти гендерних досліджень у сфері фізичної культури та спорту, підкреслюється необхідність упровадження гендерного підходу у фізичне виховання з урахуванням як біологічних, так і соціокультурних факторів для забезпечення рівних можливостей і соціальної інтеграції учнів і студентів. *Метою статті* є аналіз наукових досліджень гендерної специфіки фізичного виховання, окреслення основних проблемних аспектів і визначення потенційних напрямів розвитку для впровадження гендерно чутливих підходів у фізичному вихованні. Для розв'язання поставлених завдань застосовано теоретичний аналіз, узагальнення науково-методичної літератури й документальних матеріалів. *Результати дослідження.* Аналіз наукової літератури щодо гендерного підходу у фізичному вихованні свідчить про його критичну важливість для створення інклюзивного освітнього середовища, яке враховує специфіку гендерних ідентичностей і соціальних ролей учнів. Результати досліджень підтверджують, що впровадження гендерно-чутливого підходу в процес фізичного виховання дає змогу значно подолати гендерні стереотипи, сприяючи формуванню об'єктивнішого ставлення до фізичних можливостей та інтересів юнаків і дівчат. Результати дослідження також підтверджують, що гендерно орієнтовані методики фізичного виховання сприяють розвитку різнобічних навичок, таких як співпраця, взаємоповага й толерантність, що є необхідними для успішної соціальної адаптації учнів. *Висновки.* Упровадження гендерного підходу у сфері фізичного виховання є важливим інструментом для забезпечення рівних можливостей і соціальної інтеграції учнів, а також для розвитку інклюзивної, ефективної та справедливої освітньої системи.

Ключові слова: гендерний підхід, гендер, фізичне виховання, фізична культура і спорт, учні, студенти, юнаки, дівчата.

Gender specificity of physical education: review of current research and future directions of development

O.Yu. Marchenko, O.Yu. Rostov, O.S. Kholodova

National University of Ukraine on Physical Education and Sport, Kyiv, Ukraine

Abstract. The article is devoted to theoretical analysis of the gender approach in physical education of children, adolescents and youth. The paper examines the main aspects of gender research in the field of physical culture and sports, emphasizes the need to introduce a gender approach to physical education, taking into account both

biological and socio-cultural factors to ensure equal opportunities and social integration of pupils and students. *The purpose of the study* is to analyze scientific research on the gender specifics of physical education, outline the main problematic aspects and identify potential areas of development for the implementation of gender-sensitive approaches in physical education. To solve the tasks, theoretical analysis, generalization of scientific and methodological literature and documentary materials were used. *Results of the study.* The analysis of scientific literature on gender approach in physical education shows its critical importance for creating an inclusive educational environment that takes into account the specifics of gender identities and social roles of students. The results of the study confirm that the introduction of a gender-sensitive approach in physical education can significantly overcome gender stereotypes, contributing to the formation of a more objective attitude to the physical abilities and interests of boys and girls. *The results of the study* also confirm that gender-oriented physical education methods contribute to the development of diverse skills, such as cooperation, mutual respect and tolerance, which are necessary for successful social adaptation of students. *Conclusions.* Implementation of a gender approach in physical education is an important tool for ensuring equal opportunities and social integration of students, as well as for the development of an inclusive, effective and equitable educational system. **Keywords:** gender approach, gender, physical education, physical culture and sport, pupils, students, boys, girls.

Вступ. Одним із основних принципів відновлення України, що проголошено на першій Міжнародній конференції з питань відновлення в Лугано, є гендерна рівність та інклюзія. У документі чітко зазначено, що процес відновлення має бути інклюзивним, забезпечувати гендерну рівність і поважати права людини, зокрема економічні, соціальні й культурні права. Відновлення має принести користь усім верствам суспільства, і жодна його частина не повинна залишатися поза увагою [1]. Ці зобов'язання підтвержені й на останній Міжнародній конференції з питань відновлення України, що відбулася в Берліні 11–12 червня 2024 року. Одним із важливих оголошень стало створення Альянсу для гендерно відповідального й інклюзивного відновлення України. Нині Альянс об'єднує 15 урядів, найбільші міжнародні фінансові інституції, агентства ООН, ЄС, а також численних партнерів з громадянського суспільства і приватного сектору.

Україна, яка вже тривалий час спрямовує свої зусилля на забезпечення рівних прав усіх членів суспільства, відображає це в національних зобов'язаннях, що відбито в законодавчих документах, зокрема в Законі України «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків» [8].

Також зауважимо, що нова редакція Закону України «Про освіту» вводить норму щодо обов'язковості здобуття учнями гендерної компетентності — здатності усвідомлювати рівні права й можливості [16; 18; 19]. Водночас документ передбачає розширення практик

упровадження гендерного компонента до освітніх програм, включення гендерного підходу в нормативно-правові акти у сфері освіти й підготовку фахівців у сфері гендерної рівності для формування професійної спільноти [16; 18; 19]. Гендерний підхід дає можливість забезпечити практичну реалізацію цього принципу.

Гендерна специфіка фізичного виховання — це одна з найбільш актуальних тем, оскільки фізична активність є важливим складником не лише для фізичного розвитку, а й для загального здоров'я, психоемоційного стану молоді. Дослідження гендерного підходу у фізичному вихованні дітей, підлітків і молоді демонструють, що ігнорування гендерних аспектів у фізичному вихованні може призвести до обмеження можливостей для особистісного розвитку й самореалізації учнів будь якого віку [7; 11; 17; 30].

У рамках ООН гендерний підхід (gender mainstreaming) офіційно впроваджений у 1997 році. Він визначається як процес оцінювання потенційних наслідків, які можуть виникнути для жінок і чоловіків унаслідок реалізації будь-якого запланованого заходу, включаючи законодавчі ініціативи, стратегічну політику та програми, що здійснюються на всіх рівнях і в різних сферах [32]. Упровадження гендерного підходу вимагає обов'язкового врахування інтересів і досвіду обох статей під час розроблення, реалізації, моніторингу й оцінювання стратегічних заходів у політичних, економічних і соціальних сферах [10; 18].

Відповідно до думки українського науковця В. Кравця, гендерний підхід, з огляду

на варіативність значення поняття «гендер», охоплює специфічні особливості теоретичного аналізу, що свідчать про багатогранність і дискусійність гендерних досліджень, які ведуть до неоднозначних висновків [11].

Водночас інші науковці визначають гендерний підхід як сукупність концепцій, які припускають, що різниці в поведінці і сприйнятті чоловіків і жінок зумовлені не стільки їхніми фізіологічними характеристиками, скільки соціальними факторами, зокрема вихованням, а також загальноприйнятими уявленнями про чоловіче й жіноче в суспільстві [12; 13; 25; 28].

Дослідження розвитку гендерних підходів дає змогу констатувати, що за досить незначний період свого існування гендерний підхід став значущим у всіх сферах вітчизняної науки, від філософії й культурології до педагогіки та фізичної культури і спорту [4; 2; 16]. Методологічні засади гендерної педагогіки й гендерного виховання, зміст гендерного підходу в різні сфери життєдіяльності активно розробляють сучасні українські та зарубіжні вчені [2; 4; 11; 16; 15; 20; 21; 22; 23]. Проблеми формування гендерної культури молоді досліджують Т. Говорун, О. Кікінежді, О. Кісь, Н. Лавриченко, П. Кравець, О. Луценко, О. Цокур та інші. Учені-юристи й політичні діячі в Україні також опікуються питаннями гендерної проблематики та є розробниками й дослідниками гендерного напрямку в сучасній вітчизняній правовій доктрині: Н. Оніщенко, І. Сулова, О. Матвієнко, С. Береза [16]. Над питанням гендерного виховання підлітків працюють С. Вихор, О. Антипова. Науковці, які досліджують гендерний підхід у фізичному вихованні, звертають увагу на важливість розуміння гендерних аспектів у формуванні ставлення молоді до фізичної активності [7; 16]. Зокрема, дослідниця О. Фащук розкрила особливості ставлення підлітків до уроків фізичної культури, ураховуючи їхню гендерну ідентичність [23].

Підхід до аналізу гендеру в контексті фізичної культури зазнав значних змін, від фокусування на біологічних відмінностях між статтями до дослідження соціальних конструкцій, що формують гендерні ролі й очікування [27; 30]. Роботи професорки Л. Шахліної підтверджують, що гендер є динамічним поняттям, яке змінюється під впливом соціокультурних факторів, даючи змогу глибше розуміти різноманітність людського досвіду в контексті фізичної

активності [24]. Однак зв'язок між соціокультурними й біологічними складниками гендерної ідентичності в науковому плані залишається складним і багатоаспектним. Особистість не є пасивним носієм гендерної ролі, а активно формує свою гендерну ідентичність, інтерпретуючи різноманітні моделі психологічних характеристик. Цей процес призводить до формування унікального типу гендерної ідентичності, що має вагомий значення для розуміння мотивації до фізичної активності [16].

Зважаючи на важливість вивчення гендерних аспектів у фізичному вихованні, а також на значення, що зростає, гендерної ідентичності й соціальних конструкцій у контексті фізичної культури, дослідження цієї теми набуває особливої актуальності. Виявлені в роботах таких учених, як Л. Шахліна, О. Марченко, Т. Круцевич, О. Андрєєва, О. Фащук, дослідження гендерних ролей та очікувань у сфері фізичної культури дають змогу глибше зрозуміти вплив соціокультурних факторів на ставлення молоді до занять фізичною культурою і спортом. Однак наукові роботи часто не розглядають у достатньому обсязі складний зв'язок між соціокультурними й біологічними аспектами гендерної ідентичності в контексті фізичного виховання. Вищевикладене підтверджує актуальність проблеми, детермінує її вибір як теми наукового дослідження

Метою статті є аналіз наукових досліджень щодо гендерної специфіки фізичного виховання, окреслення основних проблемних аспектів і визначення потенційних напрямів розвитку для впровадження гендерно чутливих підходів у фізичному вихованні.

Матеріали й методи дослідження. Для глибокого аналізу досліджуваної проблеми та формулювання мети й завдань дослідження застосовано теоретичний аналіз, узагальнення науково-методичної літератури й документальних матеріалів. Під час огляду предметної галузі вивчено публікації вчених із різних країн. Використано бібліосемантичний аналіз, який охоплював вивчення наукових джерел вітчизняних і зарубіжних авторів, а також рекомендацій міжнародних документів, що стосуються фізичної культури і спорту, а також гендерної політики. Для аналізу фахових матеріалів використано платформу google академія, що дало змогу працювати з науковими статтями, методичними посібниками й авторефератами. Це забезпечило

доступ до достовірної інформації щодо різних аспектів досліджуваної теми і стало основою для подальших наукових пошуків.

Зв'язок роботи з науковими планами, темами. Проблематика дослідження відповідає плану НДР НУФВСУ за темою 3.1 «Удосконалення системи педагогічного контролю фізичної підготовленості дітей, підлітків і молоді в закладах освіти» на 2021–2025 роки.

Результати досліджень і їх обговорення. Протягом останніх років в Україні залишається стабільний інтерес до дослідження гендерної проблематики в контексті соціокультурного явища. Це дає змогу краще розуміти, як сформувалася гендерна асиметрія у сфері фізичної культури і спорту, а також як вона впливає на впровадження гендерного підходу у фізичне виховання дітей, підлітків і молоді. Відзначимо, що гендерні дослідження мають міждисциплінарний характер, охоплюють багато різних галузей знань, таких як історія, філософія, психологія, політологія, соціологія, педагогіка тощо [1; 12; 15; 22; 33]. Практичні аспекти гендерної освіти й виховання вимагають розроблення гендерно чутливих освітніх стратегій, що дають змогу забезпечити рівні можливості для учнів і студентів, покращити їхній розвиток і підтримати створення інклюзивного середовища в навчальних закладах.

Дані наукової та науково-методичної літератури дають змогу проаналізувати проблематику гендерних питань у сфері фізичного виховання школярів і студентів. Ключовим є розуміння фундаментальних понять, таких як «гендер» і «стать», що лежать в основі формування освітніх стратегій. Гендер як соціокультурний конструкт визначає норми й ролі, що формують поведінку та ідентичність індивідів у суспільстві. Тому спочатку розглянемо основні дефініції гендеру в загальному контексті освіти, з акцентом на гендерну рівність і взаємозв'язок між гендером і навчальними процесами.

Термін «гендер» став важливою частиною наукового дискурсу в другій половині ХХ століття. З 1960–1970-х років у західній психології, а з 1990-х років – у вітчизняній. Саме в цей період почали з'являтися наукові праці, що вводили такі терміни, як «гендер», «гендерний аналіз», «гендерний підхід», «гендерна соціалізація» тощо [4; 6].

Процес систематизації появи і трактування дефініцій поняття «гендер» свідчить про

різноманіття його інтерпретацій. Варто зазначити, що «гендер» може розглядатися як історична й соціальна категорія, а природна гендерна ієрархія асоціюється з функціонально-рольовою моделлю поведінки. Таким чином, гендер визначається не біологічно, а соціокультурно, розглядається як сукупність уявлень про особистісні й поведінкові характеристики чоловіків і жінок [6; 16; 26].

У праці «Стать і гендер» Є. Ільїн, цитуючи зарубіжних авторів, зазначав, що «стать» включає характеристики, що зумовлені біологічними факторами, тоді як «гендер» охоплює ті аспекти, причини яких ще не до кінця зрозумілі [9]. Таким чином, на відміну від статі, гендер є психологічним явищем, що виникає завдяки засвоєним соціальним нормам і поведінковим установкам, пов'язаним із біологічною статтю [9; 16].

Дефініції терміна «гендер» у різних сферах наукових досліджень досі не набули загально-визнаного тлумачення, що свідчить про необхідність подальшого розвитку цього напрямку в науці [7; 11; 16; 33].

Отже, гендер є складним поняттям, яке охоплює різноманітні аспекти явища. У науковій літературі це поняття використовують у кількох значеннях:

- гендер як соціально-рольова й культурна інтерпретація особистісних рис і моделей поведінки чоловіків і жінок, на відміну від біологічних [6];
- гендер як набуття соціальних ролей індивідами, котрі народилися в біологічних категоріях жіночої або чоловічої статі [16];
- гендер як політика рівних прав і можливостей для чоловіків і жінок, а також діяльність, спрямована на створення механізмів для її реалізації [15].

Багато вітчизняних і зарубіжних учених зазначає, що питання використання термінів «гендер» і «стать» не є до кінця вирішеним, і деякі дослідники вважають їх синонімами [11; 16]. Однак більшість науковців віддає перевагу чіткому розрізненню цих понять. «Стать» визначає біологічні характеристики людини, тоді як «гендер» описує соціальні та культурні відмінності між статями. Якщо стать визначає генетичну належність до однієї з двох категорій, то гендер є результатом соціального виховання й культурних впливів. Академік Н. Оніщенко зазначає: «Стать – це сукупність анатомо-фізіологічних характеристик,

що відрізняють чоловіка від жінки, а гендер — це соціальна стать, що визначається соціальною організацією суспільства, а не біологічними статевими відмінностями» [16]. Це твердження вважається правильним, оскільки людина є єдністю біологічних, соціально-історичних, культурних і духовних аспектів її існування. Під час аналізу взаємозв'язку між соціокультурними й біологічними складниками гендеру можна стверджувати, що цей зв'язок не є однозначним. Тобто особистість не є просто пасивним носієм гендерної ролі, вона активно формує свою гендерну ідентичність. Ми дотримуємося такої інтерпретації дефініції: «гендер» — це моделювання суспільством певних поведінкових взірців чоловіків і жінок, які екстраполюються на різні сфери суспільних відносин, зокрема на сферу фізичної культури та спорту (О. Марченко, 2019).

У сфері фізичного виховання особливо важливо чітко розмежовувати поняття «стать» і «гендер». Стать визначається біологічними ознаками, а гендер — це соціальні ролі й очікування, що виникають на основі статі. Саме тому при створенні програм фізичного виховання потрібно враховувати як фізіологічні особливості учнів, так і соціокультурні фактори, які впливають на їхню мотивацію і спортивні досягнення [16].

Для кращого розуміння відмінностей між поняттями «стать» і «гендер» звернемося до таблиці 1, де представлено ключові ознаки, систематизовані на основі досліджень науковців.

Гендер як соціальне явище є складним і багатогранним, і його неправильне тлумачення може призвести до спрощеного сприйняття, що обмежує його потенціал впливу на суспільні процеси, такі як рівність, соціальна інтеграція та захист прав людини. Гендер охоплює не тільки біологічні й сексуальні характеристики, а й соціальні ролі та стереотипи, що зазнають

змін під впливом соціокультурних і політичних факторів [15; 16].

Для глибокого розуміння гендерної проблематики необхідні не тільки правові реформи, а й ґрунтовні культурні трансформації, спрямовані на забезпечення рівних прав для всіх членів суспільства, незалежно від їхньої статі чи сексуальної орієнтації [10; 19].

Важливо зазначити, що гендерний дискурс є динамічним та еволюціонуючим, тому його дослідження потребує міждисциплінарного підходу й урахування сучасних наукових досягнень.

Дослідження етапів розвитку гендерних підходів у науці показують, що за відносно короткий час ці підходи охопили майже всі галузі наукових досліджень в Україні. З огляду на це, доцільно інтегрувати гендерний підхід у процес фізичного виховання молоді. Фахівці у сфері гендерних досліджень переконані, що без гендерно обґрунтованого розуміння педагогами того, що у фізичне виховання молоді необхідно впроваджувати не тільки біологічний підхід, а й гендерний, який припускає, що різниця в поведінці, сприйнятті ціннісних орієнтацій юнаків і дівчат визначається як фізіологічними особливостями, так і соціалізаційними механізмами, формування гендерної компетентності у сфері фізичної культури буде фрагментарним [16; 25].

Після детального розгляду теоретичних засад і визначень гендеру, які сформуливали основи для подальшого вивчення гендерних аспектів у сфері фізичного виховання дітей, підлітків і молоді, виникає необхідність переходу до практичного застосування цих знань. Теоретичні концепції гендеру, зокрема його соціокультурні та психологічні аспекти, створюють основу для гендерного аналізу, що є важливим етапом у впровадженні гендерного підходу в різних сферах, зокрема у фізичному вихованні [11; 15; 16].

ТАБЛИЦЯ 1 – Ключові ознаки, які пояснюють відмінності понять «стать» і «гендер»

Характеристика	Стать	Гендер
Визначення	Біологічна характеристика людини, що визначається набором хромосом, гормональним статусом і будовою статевих органів.	Соціокультурний конструкт, що визначає сукупність норм, ролей, очікувань, які визначають поведінку, роль та ідентичність індивіда в суспільстві
Стабільність	Стабільна характеристика, яка не змінюється протягом життя (за відсутності медичних втручань)	Динамічна характеристика, що формується й змінюється протягом життя під впливом соціальних, культурних та інших факторів
Приклади	Хромосомний набір (XY, XX), гормональний профіль, будова статевих органів	Маскулінність, фемінність, гендерні ролі, гендерні стереотипи, гендерна ідентичність
Вплив на поведінку	Непрямий вплив через фізіологічні особливості	Значний вплив на поведінку, вибір професії, інтереси, цінності
Зміна протягом життя	Може змінитися внаслідок медичних втручань	Постійно змінюється під впливом соціальних, культурних та особистих факторів

Гендерний аналіз — це вивчення відмінностей між жінками й чоловіками в умовах, потребах, рівнях участі, доступі до ресурсів та управлінні ними, повноваженнях у прийнятті рішень тощо, зумовлених усталеними в суспільстві гендерними ролями (нормами, очікуваними моделями поведінки, діяльністю, характерними рисами, що вважаються притаманними для чоловіків і жінок) [10]. Гендерний аналіз дає змогу досліджувати, як соціальні норми, стереотипи й ролі впливають на вибір видів фізичної активності, мотивацію до занять спортом і розвиток фізичних здібностей у чоловіків і жінок. Він також виявляє різноманітність фізичних і психологічних потреб та інтересів юнаків і дівчат, що дає можливість розробляти інклюзивні й гендерно чутливі програми фізичного виховання [6; 10].

Теоретичний аналіз науково-методичної психолого-педагогічної літератури вказує на наявність численних досліджень, які стосуються впровадження гендерного підходу у фізичне виховання дітей, підлітків і молоді. Однак, незважаючи на кількість таких робіт, дані, що вони надають, є вкрай фрагментарними й неузгодженими. Це зумовлено тим, що більшість досліджень виконуються на основі різних методик, що значною мірою ускладнює порівняння результатів і їх інтеграцію в єдину методологічну рамку [12; 13; 16; 25; 27].

Учені наголошують, що відсутність уніфікованих методик для проведення гендерних досліджень у сфері фізичної культури і спорту є значною перешкодою на шляху до ефективного застосування гендерного підходу. Більшість робіт зосереджується на окремих аспектах впливу гендеру на фізичну активність, проте не враховує комплексного підходу, що пов'язує фізичні, психологічні й соціальні чинники [13]. У зв'язку з цим існує потреба у розробленні чіткої, стандартизованої методики, яка б давала змогу ефективно досліджувати гендерні різниці та стереотипи в контексті фізичної культури, а також урахувала індивідуальні потреби та мотивацію хлопців і дівчат. Оскільки гендерний підхід передбачає розгляд не лише біологічних відмінностей між статями, а й соціальних і культурних аспектів, важливо розробити методики, що дають змогу досліджувати й вимірювати ці фактори в контексті фізичного виховання. Така методика повинна включати не лише кількісні показники, а і якісні, що дають змогу відображати вплив стереотипів і соціальних норм

на вибір видів спорту, ставлення до фізичних вправ і рівень залучення учнів до активного способу життя.

Отже, розроблення єдиної методології для проведення гендерних досліджень у сфері фізичної культури і спорту є надзвичайно важливим для подолання наявних бар'єрів у дослідженні цієї теми. Якщо дійсно проводити гендерно чутливий аналіз, розбиратися з потребами цільових груп, усі вжиті заходи мають автоматично стати гендерно чутливими. Фактично ми будемо підбирати заходи для визначених конкретних груп дівчат і хлопців і їхніх потреб, а не абстрактних учнів і студентів. Лише з використанням уніфікованих методик можна забезпечити глибоке й комплексне розуміння гендерних аспектів фізичного виховання дітей, підлітків і молоді й ефективно інтегрувати ці знання в освітню практик.

Зважаючи на фрагментарність і розрізненість методик у гендерних дослідженнях фізичного виховання, можна виділити два основні напрями, якими нині йдуть наукові пошуки в цій сфері. Перший напрям стосується визначення маскулінності й фемінінності досліджуваних осіб, тобто вивчення гендерної ідентичності, що дає змогу розкрити особливості самовизначення індивідів з огляду на їхні соціально-культурні та біологічні характеристики. Другий напрям зосереджений на дослідженні мотивів, інтересів і потреб юнаків і дівчат у сфері фізичної культури і спорту, що також включає аналіз статевих відмінностей у фізичній активності та спортивних уподобаннях. Ці два підходи дають змогу отримати комплексне уявлення про гендерні аспекти фізичного виховання й краще зрозуміти, як соціальні й біологічні чинники впливають на фізичну активність молоді.

Ключовою методикою, на основі якої українські вчені сьогодні вивчають «гендер», є опитувальник «психологічної андрогінії» С. Бем. У контексті історичного розвитку психологічного знання цей опитувальний інструмент (і теорія С. Бем, у рамках якої він створений) відігравали важливу роль у «переломі» розуміння «чоловічого» і «жіночого» в психології [26]. У 30–60-х роках ХХ століття психологи створили кілька спеціальних шкал для вимірювання «маскулінності-фемінінності» (наприклад, шкала маскулінності-фемінінності опитувальника ММРІ, шкала маскулінності Дж. Гілфорда, шкала «фемінінності-маскулінності» Р. Кеттела

тощо). При цьому передбачалося, що в межах деякої норми індивіди можуть різнитися за ступенем вираженості «маскулінних» і «фемінних» якостей, але ці якості мали бути альтернативними, взаємовиключними (висока маскулінність мала корелювати з низькою фемінністю й навпаки), при цьому для чоловіка нормативною була висока маскулінність, а для жінки — висока фемінність (І. Кон, 1981). В опитувальнику С. Бем жорсткий нормативізм поступився місцем ідеї континууму маскулінно-фемінних властивостей (S. Bem, 1974). Відповідно до припущення про «психологічну андрогінію» (можливе співіснування «чоловічих» і «жіночих» психологічних рис в одній особистості), опитувальник С. Бем складався з пари двополюсних конструкцій (фемінне/маскулінне) і поділяв усе поле значень особистісних рис на чотири ділянки — групи: андрогінна, фемінна, маскулінна й недиференційована [26]. Проте сама С. Бем ще наприкінці ХХ століття відмовилася від концепції «психологічної андрогінії», визнавши її недієздатність (С. Бем, 2004). У новій теорії «гендерних лінз» С. Бем піддала критиці ідею приписування людським якостям і поведінці маркерів чоловічого і жіночого, переконливо довівши, що уявлення про чоловіків і жінок, які укорінені в культурі й соціальних інститутах, трансформуються в уявлення індивіда й «саму його психологію». Аналізуючи механізми, через які формується система пізнання на основі статі, С. Бем показала, як штучно приписуються статеві ознаки величезній кількості явищ (так, наприклад, сміливість і влада приписуються чоловікам, а сором'язливість і пасивність — жінкам) [26].

Значущість фізичного виховання як складника освітнього процесу підтверджується його впливом на мотивацію учнів і студентів, а також на розвиток їхніх фізичних і соціальних якостей. Оскільки питання гендерної рівності є важливим для розвитку освіти у сфері фізичної культури і спорту, актуальним є дослідження сучасних підходів, які дають змогу визначити стратегії для впровадження гендерного підходу у сферу фізичного виховання.

Дослідники вказують, що проблема впровадження гендерного підходу в сучасну освітню систему, зокрема у фізичне виховання школярів і студентської молоді, нині потребує подальшого розвитку. Одним із важливих аспектів є зосередження уваги на

організаційно-педагогічних передумовах цього процесу. Це, зокрема, пов'язано з відсутністю завершених концептуальних розробок щодо змісту й організації гендерних досліджень, що визначають спрямованість подальших досліджень. Проте ми переконані, що інтеграція нових знань у галузі фізичної культури та спорту, доповнених концепцією структурно-функціональних підходів у фізичному вихованні молоді, є надзвичайно важливою. Це дасть змогу визначити пріоритетні напрями застосування гендерного підходу для формування потребово-мотиваційної сфери під час занять фізичними вправами.

У контексті фізичного виховання учнів і студентської молоді стаття виступає як основна індивідуальна характеристика, що визначає гендерне диференціювання особливо на старших етапах навчання. Як зазначає Є. Ільїн [9], потреба в руховій активності значно вища серед хлопців, що є частиною більш широкого соціокультурного явища (Ільїн, 2020). Зокрема, дослідження вчених підтверджують високий рівень фізичної активності серед хлопців порівняно з дівчатами, що також пов'язано з різними соціальними ролями й гендерними стереотипами, які впливають на мотивацію до занять фізичними вправами [2; 16; 23]. Дані І. Грошева свідчать про поступове зниження зацікавленості у фізичній активності з віком серед школярів, що дає підстави для твердого висновку щодо стабільного інтересу до фізичної культури протягом навчального процесу, хоча і з тенденцією до деякого спадання в старших класах [16].

Дослідження гендерної мотивації, проведене Д. Спенсом і Р. Хельмрахом, виявляє важливі відмінності в мотиваційних чинниках між чоловіками та жінками. Зокрема, автори зазначають, що жінки більш схильні до досягнення результату, тоді як чоловіки мають більш виражену мотивацію до змагань і вдосконалення, що є важливим для розуміння специфіки гендерних особливостей у фізичному вихованні (Spence & Helmreich, 2015). Такий підхід дає змогу глибше аналізувати вплив гендерних стереотипів на мотивацію та вибір фізичних активностей.

Наявні підходи до виховання гендерних ролей у навчальному процесі, особливо в контексті фізичного виховання, свідчать про недоліки традиційних педагогічних методик. Так, за твердженням С. Філіппової, педагогічне середовище не підтримувало розвиток маскулінних

якостей у дівчат і фемінних — у хлопців, що створювало дисбаланс у їхньому гендерному розвитку (Філіппова, 2001). Проте сучасні дослідження, зокрема роботи Т. Круцевич (2018), О. Марченко (2019, 2024), Н. Мачинської (2024) підкреслюють важливість розгляду фізичного виховання не тільки як інструмента для фізичного розвитку, а і як важливий складник соціалізації молоді, у якому критичним є врахування гендерних відмінностей, гендерної рівності й наявності підходів, що сприяють гармонійному розвитку особистості, незалежно від статевої належності.

Отже, фізичне виховання має враховувати не тільки статеві відмінності, а й соціокультурні аспекти, що визначають рівень фізичної активності та мотивацію до занять спортом. Розвиток гендерно чутливих методик навчання дасть змогу створити рівні можливості для обох статей і сприятиме формуванню більш інклюзивного освітнього середовища.

Дискусія. Розглядаючи необхідність роботи й упровадження концептуальних і теоретико-методичних основ гендерного підходу у фізичне виховання дітей, підлітків і молоді, варто наголосити на тому, що сучасний стан розвитку цього питання залишається суперечливим і в окремих випадках навіть протилежним.

Наукові розвідки засвідчують, що на пріоритети застосування гендерного підходу у фізичному вихованні впливають дискусії щодо двох основних парадигм — соціокультурної та соціобіологічної [11; 13; 16; 23; 25]. Це зумовлено, зокрема, незавершеністю розробок концептуальних ідей, що визначають зміст та організацію гендерних досліджень у сфері фізичної культури та спорту. Зараз спостерігається конфлікт наукових інтересів між прихильниками статево-рольового підходу й гендерного підходу в педагогіці та вихованні. Раніше традиційна система освіти базувалася на статево-рольовому підході, який пояснював функціонально обумовлені розбіжності в соціальних ролях чоловіків і жінок і сприймався як єдино правильний. Однак у відповідь на сучасні виклики з'явився гендерний (егалітарний) підхід, спрямований на забезпечення соціально-статевої рівності й подолання патріархальних стереотипів [11; 12; 13; 16; 19; 20].

Статево-рольовий підхід у вихованні й освіті полягає в диференційованому ставленні до

юнаків і дівчат, розглядаючи їх як представників різних і нерівноцінних груп. Загальним положенням цього підходу є визнання пріоритету біологічних відмінностей над соціальними [16]. Натомість прихильники гендерного підходу визнають біологічні відмінності між чоловіками і жінками, але вважають їх природними даними, яким суспільство надає певне значення й формує відповідні соціальні норми. Вони переконані, що не стать визначає «жіночі» та «чоловічі» якості, а саме ці якості надаються людині суспільством, починаючи з раннього дитинства, і визначають напрям її розвитку [11; 21; 22].

На нашу думку, якщо гендерна рівність між чоловіками і жінками розглядається як їхня рівна участь у суспільному житті, а також рівні можливості та представництво в різних сферах, то це не викликає заперечень [8; 10]. Однак заняття фізичною культурою і спортом безпосередньо пов'язані з фізичними можливостями індивідів, які визначаються біологічною статтю. З огляду на це, питання «рівності умов» є дискусійним, оскільки для забезпечення рівних можливостей самореалізації необхідно створювати умови, що враховують гендерні відмінності між чоловіками і жінками. Це включає рівноцінність схожих і несхожих рис [16]. Прихильники статево-рольового підходу визнають біологічну стать як основний фактор у розвитку особистості. Водночас прихильники гендерного підходу, не заперечуючи біологічні відмінності, вважають їх природними даними, на які суспільство приписує значення та нав'язує мінливі соціальні норми.

З огляду на фізичне виховання молоді, ми вважаємо, що під час організації занять для юнаків і дівчат необхідно враховувати біологічну стать як основну для диференціації рухового режиму, що включає обсяг та інтенсивність навантажень, а також спрямованість фізичних вправ [16].

Таким чином, ми пропонуємо розглядати теорії обох підходів у сукупності, що дасть змогу поєднати біологічні й соціальні аспекти. Це підтверджує, що принцип соціальної рівноправності чоловіків і жінок не має виключати врахування біологічних і психологічних відмінностей, оскільки ці відмінності можуть мати вагоме значення при розподілі соціальних і професійних ролей. Відсутність наукових доказів, які б спростовували вплив біологічних факторів на поведінку, здібності і схильності людини,

свідчить про необхідність їх урахування, що підтверджується сучасними даними з психофізіології. Таким чином, конфлікт між прихильниками статево-рольового й гендерного підходів у педагогіці та вихованні свідчить про необхідність пошуку компромісу й інтеграції позитивних аспектів обох підходів. Важливо зазначити, що визнання рівності прав і можливостей не виключає врахування біологічних і психологічних відмінностей між статями, особливо у сфері фізичного виховання, де біологічний фактор має вирішальне значення. Оптимальним шляхом вирішення проблеми є поєднання біологічного й соціального аспектів, що дасть змогу створити умови для гармонійного розвитку особистості з урахуванням індивідуальних потреб та особливостей. Для досягнення цієї мети необхідно звернутися до стратегічних документів, таких як «Стратегія впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 року», а також урахувати інші нормативні акти стосовно гендерної рівності у фізичній культурі та спорті. Подальші дослідження в цьому напрямі сприятимуть створенню ефективної системи фізичного виховання, яка враховує гендерні аспекти й забезпечує рівні можливості для розвитку кожного індивіда.

Висновки. Глибокий аналіз наукової літератури підтверджує, що гендерний підхід є невід'ємним складником сучасного фізичного виховання. З огляду на різноманітність гендерних ідентичностей і соціальних ролей, застосування гендерного підходу є необхідним для створення інклюзивного освітнього середовища, яке б задовольняло потреби кожного учня.

Застосування гендерного підходу у фізичному вихованні учнівської та студентської молоді дає змогу такого:

- подолати гендерні стереотипи (сприяє формуванню більш об'єктивного уявлення про можливості дівчат і юнаків у спорті й руховій активності);

- підвищити мотивацію (забезпечує індивідуальний підхід до кожного учня, що підвищує його мотивацію до занять фізичною культурою і спортом);

- розвинути різнобічні навички (дає змогу розвивати не лише фізичні якості, а й соціальні навички, такі як співпраця, толерантність і взаємоповага);

- сформувати здорові звички (сприяє формуванню здорового способу життя й позитивного ставлення до фізичної активності серед дітей, підлітків і молоді).

Для ефективного впровадження гендерного підходу у фізичному вихованні необхідно таке:

- систематично вивчати гендерні особливості у фізичному вихованні для розроблення ефективних програм;

- підвищувати кваліфікацію педагогів, забезпечуючи педагогів необхідними знаннями й навичками для роботи в умовах гендерно-чутливого підходу до фізичного виховання;

- залучати батьків до процесу виховання й інформувати їх про важливість гендерної рівності;

- створити сприятливе освітнє середовище, формуючи атмосферу взаємоповаги й толерантності в навчальних закладах.

Отже, гендерний підхід у фізичному вихованні – це не просто модний тренд, а необхідність, яка диктується сучасними реаліями. Упровадження цього підходу дасть змогу створити більш справедливе й ефективне освітнє середовище, яке сприятиме всебічному розвитку кожної особистості.

Перспективи подальших досліджень. Подальші наукові дослідження мають бути спрямовані на розроблення й обґрунтування теоретичних засад і підходів, які створюватимуть методологічну основу для впровадження гендерного підходу у фізичне виховання дітей, підлітків і молоді.

Конфлікт інтересів: автори заявляють про відсутність будь-якого конфлікту інтересів.

Література

1. Alliance for Gender Responsive and Inclusive Recovery in Ukraine. URL: <http://surl.li/gkblml>.

2. Andreeva O, Khripko I. Gender approach in physical education of student youth: current research and trends. Sports bulletin of Prydniprovya. 2018;(2):157-62.

4. Gender studies: applied aspects: monograph / VP Kravets, TV Hovorun, OM Kikinezhdi et al.

5. Gender manual. Practical recommendations for integrating a comprehensive gender approach into the work of the ASC / U-LEAD

with Europe. Kyiv, 2018. 40 с. URL: <https://genderindetail.org.ua/library/suspilstvo/genderniy-posibnik-134914.html>.

6. Glossary and thesaurus of the European Institute for Gender Equality / Edited by M Babak, O Davlikanova, M Dmytrieva, M Kozyr, L Kompantseva, K Levchenko, M Skoryk, O Suslova; updated edition. Kyiv: Vestka, 2021. 170 p.

7. Evstigneeva IV. Teaching and upbringing of schoolchildren in physical education lessons based on a gender approach. B: Bulletin of Chernihiv State Pedagogical University named after TG Shevchenko. Issue 44. Chernihiv: ChDPU; 2007. pp. 114-6.

8. Law of Ukraine "On Ensuring Equal Rights and Opportunities for Women and Men". Bulletin of the Verkhovna Rada. 2018;(5):35.
9. Iyin EP. Motivation and motives. Ternopil: Study book-Bogdan, 2013. 512 c.
10. Instructions on the integration of gender approaches in the development of approved by the Order of the Ministry of Social Policy of 07.02.2020 № 86. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0211-20#Text>.
11. Kravets VP. Gender Pedagogy. Ternopil: Dzhura, 2003. 460 p.
12. Krutsevych TY, Marchenko OYu. Conceptual approaches in the study of gender differentiation in physical education. Theory and methods of physical education and sports: 2020; 2:80-87.
13. Krutsevych TY, Marchenko OYu. Conceptual bases of gender approach in physical education of schoolchildren. Sports Bulletin of Prydniprovya: a scientific and practical journal. 2019; 2:104-114.
14. Lukashchuk VI Features of gender socialization in sports. B: Bulletin of VN Karazin Kharkiv National University. Sociological studies of modern society: methodology, theory, methods. 2012. No. 993, issue 29. pp. 141-512.
15. Males LV. Biological, psychological and socio-cultural factors of gender. B: Fundamentals of Gender Theory: a textbook. Kyiv: K.I.S.; 2004. pp. 109-31.
16. Marchenko OY. Theoretical and methodological foundations of the gender approach to the formation of the axiological significance of physical culture of schoolchildren: [dissertation]. Kyiv: National University of Physical Education and Sports of Ukraine; 2019. 590 c.
17. Machynska N. Gender education of preschool children: theoretical and practical aspects. Continuing professional education: theory and practice issue. 2024;3(80):45-56. DOI: <https://doi.org/10.28925/2412-0774.2024.3.4УДК 373.2.015.31:305>.
18. On Approval of the State Strategy for Ensuring Equal Rights and Opportunities for Women and Men for the Period up to 2030 and Approval of the Operational Plan for its Implementation for 2022–2024: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 12.08.2022 № 752-p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/752-2022-%D1%80#Text>.
19. On approval of the methodology and criteria for conducting a gender audit of educational institutions: Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine of 05.11.2021 № 1182. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-metodologiyi-ta-kriteriyiv-provedennya-gendernogo-audituzakladiv-osviti>.
20. Samoilenko NO. Prerequisites for the emergence of a gender approach in pedagogical science. Young scientist. 2016;6(33):458-61.
21. Tsokur O, Ivanova I. Gender education is an urgent need of the modern educational system. School principal. Ukraine. 2006;(6):6-13.
22. Tsokur O. Formation of gender culture of future specialists during their professional training in a higher education institution: analysis of the conceptual foundations of the problem.
23. Fashchuk OV. Gender peculiarities of physical education of adolescents [abstract]. Ivano-Frankivsk: Vasyl Stefanyk Precarpathian National University; 2011. 24 c.
24. Shakhliina LG, Futomyi SM, Vladimirova NI, Maslova OV, Kotko DM, Kolomiets TV, Goncharuk NL. Transgender people in modern Olympic sport: problems and ways of their solution. Reproductive Endocrinology. December 2023; 5-6(70):64-71.
25. Ansara YG. Condelling people with non-assigned gender identities. Conselling Ideologies: Greer Challengesto Heteronormativity. Aldershot: Ashgate. 2010 Jan:167-200. DOI:10.4324/9781315574462-10.26.
- Bem SL. Gender schema theory and its implications for child development: Raising gender – schematic children in a gender – schematic society. Journal of women in culture and society. 1983;8(4):65-78.
27. Education. Gender equality. Tip Sheets. Canadian International Development Agency: Quebec, Canada, June, 2010. Exploring Concepts of Gender and Health. Ottawa: Health Canada, 2003. Retrieved from: <http://www.hcsc.gc.ca/english/women/exploringconcepts.htm>.
28. Gender and SSR Glossary. UNINSTRAW. <http://www.uninstraw.org/en/index.php?option=content&task=blogcategory&id>.
29. Crum B, Mester J. A critical review of competing PE concepts. Sport scnces in Europe 1993 – Current and future perspectives. Aachen: Meyer and Meyer; 1994:516-33.
30. Oliver KL, Kirk D. Girls, gender and physical education: an activist approach (routledge studies in physical education and youth sport). Routledge; 2015. 136 p.
31. Outcome Document of the Ukraine Recovery Conference URC2022 Lugano Declaration. (4–5 July, 2022). decentralization.ua. Retrieved from https://decentralization.ua/uploads/attachment/document/1060/Lugano_Declaration_URC2022-1.pdf.
32. Report of the Economic and Social Council for the year 1997. (1999). United Nations. [digitallibrary.un.org](https://digitallibrary.un.org/record/271316/files/A_52_3_Rev-1-EN.pdf). Retrieved from https://digitallibrary.un.org/record/271316/files/A_52_3_Rev-1-EN.pdf.
33. Ryan T, Poirier Y. Secondary physical education avoidance and gender: problems and antidotes. International journal of instruction. 2012;5(2):173-94.

ORCID 0009-0007-1959-0986, o.mar4enko17@gmail.com
 ORCID 0009-0006-7776-3665, rostovolegfit@gmail.com
 ORCID 0009-0007-1959-0986, holodova2007@ukr.net

Надійшла 10.01.2025
 Прийнята 30.01.2025
 Опублікована 28.02.2025